

Володимир Попов

ПОПОВ Володимир Юрійович – доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії Донецького національного університету. Сфера наукових інтересів – історія античної та середньовічної філософії, сучасна метафізика.

ТРИНІТАРНА ІДЕНТОЛОГІЯ ТРАКТАТУ СЕВЕРИНА БОЕЦІЯ «LIBER DE TRINITATE»

У статті розкриваються особливості тлумачення категорій тотожності та відмінності Северином Боецієм у контексті вирішення тринітарної проблеми. Зокрема відтворюється їх реконструкція у фундаментальному логіко-теологічному творі мислителя «Про Трійцю». Визначаються релятивістські інтенції у боецієвській інтерпретації, які, на думку автора, вплинули на формування західноєвропейської християнської ідентичності.

Ключові слова: тотожність, ідентичність, відмінність, тринітарна проблема, христологічна проблема, нумерична тотожність, акцидентальна тотожність, видова тотожність, родова тотожність.

Останні трагічні події, які відбуваються в Україні, що опинилися в епіцентрі світової уваги, свідчать, що людство знаходиться на переломному етапі свого розвитку, у своєрідній точці біфуркації. Наша епоха, епоха становлення нового світового порядку дещо скидається на добу світової історії, пов'язану з руйнуванням Римської імперії. Сучасна ера чимось нагадує пізньоантичну кризу європейської ідентичності, коли античний космос, звичний і наближений до людини, змінюється на світ-олам постійних очікувань майбутнього Царства Божого. Ідентифікаційна криза, спричинена появою та поширенням християнства, вимагала від кожної людини власного чіткого самовизначення у системі ідентифікаційних координат. У добу глобалізації ідентичність також виступає як постійне самовідтворення, самоствердження власної спільноти, пошуку власного місця у системі нових відносин та ціннісних переорієнтацій.

У бурхливому світі трагічних подій людина намагається знайти сталий стрижень власного буття, основу своєї ідентичності. Цією останньою соломинкою для людини виступає віра в непохитність До-

© В. Ю. Попов, 2014

бра та Справедливості, що впливає з глибоких релігійних та/або філософських переконань. Найбільш відомою та найбільш зворушливою спробою знайти таку непохитну основу у власній душі були роздуми «останнього римлянина» та «першого середньовічного схоласта» Аніція Манлія Торквата Северина Боеція, викладені ним у автобіографічному творі «De consolatione philosophiae (Втіха від філософії)». Книга, написана ним у в'язниці в очікуванні близької страти, справила величезний багатолітній вплив на культуру європейського Середньовіччя та Відродження і назавжди лишилася дорогоцінним духовним надбанням людства. Але Боецій відомий ще й як автор близько двадцяти творів з різних галузей науки, філософії і теології. Він вперше подає блискучий зразок логічного аналізу взаємовідносин категорій тотожного та відмінного, зокрема у з'ясуванні сутності Божої Трійці. Його теологічні праці були насамперед спробою логічно з'ясувати тринітарну проблему.

Творчості Боеція приділена певна увага у світовій та вітчизняній літературі, проте далеко не повна і не адекватна його особистості. В історії філософії бракує більш глибокого аналізу праць Боеція, особливо присвячених зв'язку теології та логіки у з'ясуванні проблеми співвідношення тотожності та відмінності.

В нашій статті зосереджується увага на аналізі логіко-філософських і богословських праць Боеція, їх впливу на подальший розвиток середньовічної філософії. В більш вузькому плані аналізуються особливості тлумачення категорій тотожності та відмінності з метою раціональної інтерпретації гострої на той час тринітарної проблеми. **Метою** нашої статті є з'ясування інтерпретацій категорій тотожності та відмінності у логіко-теологічному творі Боеція «Про Трійцю».

П'яте сторіччя наприкінці якого (біля 480 року) народився Аніцій Манлій Торкват Северин Боецій було найбільш значущим в європейській історії. На протязі його відбулося руйнування Західної Римської імперії, «Велике переселення народів» та докорінна зміна політичної мапи Європи. «Вічне місто», яке більш ніж півтисячоліття було центром західної цивілізації остаточно втрачає свій статус, відбувається становлення держав, які зазнавши певні трансформації, існують й до сьогодні. Християнство остаточно витісняє паганство, перетворюючись в основу європейської ідентичності. 451 року, коли доля західної цивілізації вирішується за допомогою зброї у битві на Каталаунських полях, вона майже одночасно вирішується за допомогою слова – на Халкідонському вселенському соборі.

Христологічне визначення Халкідонського Собору встановлює діалектичну єдність тотожності та відмінності в Христі, стверджує,

що в Його – Христа – єдиній особистості об'єднані дві природи. Це визначення відразу ж було пояснено такими чотирма «апофатичними» прислівниками, що уточнюють його сенс: «незмішано, незмінно, нероздільно, нерозлучно». З них перші два націлені супроти монофізитства, останні – проти несторіанства.

Орос Халкідонського собору намагався надати остаточний висновок й покласти край суперечкам щодо христологічного догмату. Велику роль у розумінні метафізичної сутності цих суперечок відіграє й розбіжне тлумачення співвідношення категорії тотожності та її протилежності – відмінності учасниками цих релігійно-догматичних дискусій.

Монофізитство у своїй христології ґрунтувалося на метафізиці олександрійської школи теології, яка, як відомо, тяжіла до платонівського розуміння тотожності як певного атрибуту незмінної нерухомої рівної самій собі реальності. Кирило Александрійський проголошує формулу «μία φύσις τοῦ θεοῦ λόγου σεσαρκωμένη (єдина природа втіленого Бога Слова)», виходив саме з цього платонівського розуміння тотожності як певного роду єдності природи. Ця формула згодом набула й цілком ортодоксального сенсу в оросі Халкідонського собору, але й стане основою монофізитських спекуляцій, крайньою версією яких є тритеїзм Йоана Філіпона (хоча останній намагався в своїх творах користуватися зазвичай аристотелівським тлумаченням метафізично-теологічних категорій).

Несторій та його послідовники спиралися у христології на метафізику антиохійської школи, яка розглядала тотожність як певну форму єдності, максимальної подібності, тобто релятивно. Несторій у своєму богословському вченні визнавав у Христі два особи, два різних суб'єкта – Божественний і людський. Ці дві особи сходяться в якийсь третю особу, яку він називав терміном «особа єднання». Інакше кажучи, Христос з'являється перед нами в Євангелії як єдина Особа тільки суб'єктивно; по відношенню до зовнішнього спостерігача Він є єдиною Істотою, єдиною Особистістю, але в Самому Собі Він є релятивною тотожністю двох особистостей: Божественної та людської.

Халкідонський вселенський собор намагався примирити ці дві крайні позиції: Кирила (точніше його послідовників) та Несторія (точніше його вчителя Феодора Мопсуестійського). Формули, включені до віровизначення, що не суперечили думці св. Кирила, були врівноважені знаменним і наполегливим твердженням особистої єдності Христа. Вираз «*τὸν Αὐτόν*» («один і той же») повторюється в тексті вісім разів, підкреслюючи єдність суб'єкта у всіх, Божественних або людських, діях Христа. Саме це намагання поєднати дві крайнощі призвело до того, що рішення собору не задовільнили обох супротивників: моно-

фізити стали вважати їх несторіанськими, а несторіани – засуджувати за потакання міафізитству Александрійської церкви.

Відмінності у богословських тлумаченнях стають свого роду ідентифікаційними стигмами, які сприяють формуванню особливих релігійно-етнічних спільнот та дозволяють відокремитися від нового імперського ідентифікаційного проекту, який згодом отримав назву візантійського.

Першою спробою відокремитися на підставі конфесійних розбіжностей належала ще арианству. Як вже згадувалося, ще у другій половині IV сторіччя, в період правління імператора Констанція, а потім Валента, коли арианство набуло заступництва на державному рівні воно було поширено місіонерами, зокрема «єпископом готів» Ульфילוю, серед мешканців лімітрофних зон германських народів, в першу чергу готів. Згодом, вже в V сторіччі арианство стало свого роду виразником релігійної та національної ідентичності германських народів у варварських королівствах, в першу чергу в остроготській Італії, яка була батьківщиною Боеція, який проте вважав себе скоріш за все себе більш римлянином, ніж підданим короля Теодоріха Великого, незважаючи на те що певний час був не тільки сенатором, але й *magister officiorum* (прем'єр-міністром) королівства.

Подібні ж метаморфози відбуваються й з несторіанством та монофізитством. Прибічники опального Несторія знайшли притулок у політичного антагоніста імперії – державі Сасанідів та склали нову етно-конфесійну спільноту – айсорів (ассирійців). Спроби несторіанських місіонерів поширити вплив своєї віри далі на Схід мав своїм наслідком виникнення ще кількох подібних етно-конфесійних утворень, з яких збереглися лише малабарські християни святого Томи (південь Індії).

Монофізитство (у різних формах) стало ідентифікаційною основою для формування коптів, ефіопів, сирійців та вірмен, хоча тут справа дещо складніше: існували моменти коли саме воно могло стати «імперською» релігією та стати основою візантійської ідентифікаційної матриці.

Західне ж католицьке християнство на протигагу важливого тоді для нього супротивнику – арианству (до якого належали більшість політичної еліти германських королівств) згуртувалося навколо халкідонського віросповідання. Папа Лев I зробив символом ідентифікації саме христологічний догмат, прийнятий IV Вселенським собором. В цьому контексті визначною стає теологічно-філософська доктрина тотожності Аніція Манлія Торквата Северина Боеція, яка згодом стане основою схоластичної епістемі тотожності.

Свою доктрину Боецій обґрунтовує насамперед у своїх п'яти теологічних трактатах, чотири з яких визнаються більшістю дослідників

автентичними, авторство п'ятого, що викладає основи католицького віросповідання («De fide catholica»), багатьма заперечується. Але як би там не було, цей останній трактат має суто богословський характер і цим відрізняється від чотирьох інших, що поєднують в собі богословський зміст з ясно вираженим філософським методом.

Приводом для написання усіх цих трактатів послужили церковні суперечки, які мали не тільки релігійні, але і серйозні ідентифікаційно-політичні засади. Безпосереднім предметом суперечки з часу Халкідонського собору був спосіб розуміння боголюдської природи Христа (христологічна проблема). Однак перевага того або іншого способу розуміння природи негайно відбивалася на трактуванні божественної триєдності, питання про яку був, здавалося б, вирішено вселенською церквою ще двісті років тому на Нікейському соборі, а тепер, у світлі христологічних дискусій, знову постало у всій своїй складності (тринітарна проблема).

Найбільш значимою працею для розробки концепції тотожності був трактат Боеція «Quomodo Trinitas unus Deus est ac pop tres dii (Яким чином Трійця є єдиний Бог, а не три божества)». В дослідницькій літературі ця праця іноді має коротшу назву – «Liber de Trinitate (Про Трійцю)». Зауважимо, що, порушуючи таку важливу проблему християнства як тотожність Осіб Трійці, Боецій жодного разу не апелює до Біблії чи до рішень християнських Вселенських соборів. Доказ задуманого ним здійснюється лише за допомогою логічного доведення. Це було принципово новим підходом як у філософії, так і в теології.

Праця «Про Трійцю» написана Боецієм у формі листа для свого тестя сенатора Сіммаха. Автор зазначає, що публікація твору майже недоцільна, бо повсюди він бачить «ледачу косність та заздрісну недобррозичливість» людиноподібних чудовищ, а тому публікація свого божественного трактату радше викликала б наругу, ніж бажання його вивчати [2, с.43]. Боецій зазначає, що дуже довго досліджував це питання, використавши всі сили, які дарувало божественне світло слабкому вогнику його розуму [2, с.43].

З самого початку своїх логічних міркувань Боецій, як прийом, відштовхується від точки зору аріан на природу Трійці. На їхню думку, природа Трійці складається з трьох одиниць. Вони різняться ступенями гідності і в основі відношень між ними є принцип іншості, який і є підґрунтям множинності. Саме вона й визначає відмінність. Остання тісно пов'язана з тотожністю. Помилка аріан, вважає Боецій, в тому, що вони беруть за основу відмінність, «розривають Трійцю і зводять її до множини» [2, с.43]. Мислитель намагається використати в полеміці з ними класифікацію видів відмінності й тотожності, запозичену ним у

Аристотеля. У своєму знаменитому каталозі понять метафізики в книзі Дельта (за грецькою літерою Δ, якою позначають п'яту книгу «Метафізики») він надавав таке визначення та класифікацію тотожності: «... тотожним називається й те, матерія чого одна за видом або за числом, й те, сутність чого одна. Тому очевидно, що тотожність є певного роду єдність буття або речей числом більше ніж одна, або однієї, коли її розглядають як щось більше ніж одна (наприклад, коли про неї говорять, що вона тотожна самій собі, оскільки у цьому випадку її розглядають як дві)» [3, с.158].

На підставі цих аристотелівських дефініції та дистинкції Боецій, стверджує, що тотожність (як і відмінність) встановлюються потрібно: видова (ейдетична) тотожність – *identitas specifica*;
родова (генерична) тотожність – *identitas genericifica*;
нумерична (числова) або акцидентальна тотожність – *identitas numerica*.

Зокрема він пише, що «...тотожність встановлюється потрібно: по-перше, за родом, так наприклад людина одне й те ж, що кінь, оскільки в обох один й той же рід – тварин, По-друге, за видом: так, Катон – те ж саме, що й Цицерон, оскільки обидва за видом люди. По-третє, за числом, як, наприклад, Туллій і Цицерон – адже числом він єдиний» [2, с.58]. Зазначимо, що такий же поділ Боецій вводить також у своїх логічних працях «Про логічний поділ» і «Другий коментар на Порфірія», ґрунтуючи його на логічному вченні Аристотеля.

Поділ трьох членів Трійці аріани роблять на основі розуміння тотожності лише як нумеричної (акцидентальної), що неминуче передбачає існування трьох різних акциденцій (ознак). На думку Боеція, якби навіть подумки відняти від членів множини всі інші акциденції і залишити лише одну акциденцію за місцем, яке кожен з них займає, то уявити всіх трьох в одному місці неможливо, при будь-якому бажанні.

Ще одна помилка аріан, на думку мислителя, полягала в тому, що вони не розуміють, що знання різняться між собою залежно від предмета пізнання. Виходячи з цього, Боецій поділяє спекулятивні (умоглядні) знання на природничі, математичні і теологічні. Природничі – осягають речі в русі, а форма тіла розглядається в єдності з матерією. Математичне знання розглядає речі поза рухом, форму – поза матерією. Теологічне, на відміну попередніх, знання абстраговане, віддільне від матерії, позбавлене руху. Це і є божественна субстанція, як чиста форма, яка сама породжує буття. Тут, безумовно, дається взнаки вчення Аристотеля про ентелехію – ідеальну форму усіх форм, як творче абсолютне начало. Залежно від предмету, вважає Боецій, існують і різні знаряддя пізнання. Природничі речі і явища можна пізнавати

розсудком математичні – за допомогою науки, а божественні – лише за допомогою інтелекту. В теології ніяк не можна задіяти уяву. Слід схоплювати саму чисту форму, а не образ, ту форму, яка сама є буття, і з якої утворюється буття. Божественна ж субстанція є форма без матерії, а тому вона єдина є тим, чим вона є. Щодо інших речей (природних), то вони не є сутністю того, чим вони є. Наприклад, вони складаються з частин, які можна подати числом. На підставі цього Боецій робить висновок: «... в Бозі немає ніяких відмінностей, а отже, і ніякої множинності, яка впливає з відмінностей; немає акциденцій, а також множини, що з них випливає, а отже немає і числа» [2, с.49]. Тобто в Трійці існує лише єдність. Бог – єдиний. Найбільш переконливим, на думку Боеція, в логічному доведенні єдиної природи троїстого Бога має бути всебічне і послідовне застосування категоріального вчення Аристотеля. Слід відзначити, що вчення останнього про десять категорій після відомих коментарів неоплатоніка Порфирія стало наріжним каменем ранньо-середньовічної логіки, яку використовували представники патристики. В інтерпретації Боеція, особливо в проблемі співвідношення родових і видових, загальних і одиничних понять, вчення про категорії Аристотеля стало наріжним каменем усієї середньовічної схоластики.

Завершує Боецій свій логічний доказ єдності Трійці тим, що аналізує логічну суперечність між субстанцією, яка зберігає єдність Бога, і відношенням, яке «розмножує Бога в Трійцю». Вихід з такої суперечності Боецій знаходить в тому, що відношення в Трійці специфічні. Вони складають єдність відмінності і тотожності. Подібно до того, що «рівне рівне рівному», тотожне стосовно іпостасей Трійці завжди має бути тотожне тотожному. У видимих речах такого не буває, бо в цьому їм заважає їхня «іншість», яка й визначає відношення між ними. А ось відношення в Трійці Батька до Сина, а їх обох до Святого Духа подібно відношенню тотожного до тотожного [2, с.56].

Квінтесенцією концепції тотожності Боеція є принципове розмежування нумеричної тотожності (самості) від інших видів тотожності (ідентичності), *idem* від *ipse*. Найбільш яскраво ця теза аргументована в такому фрагменті: «Проте ми промовляємо «Отець і Син і Святий Дух» зовсім не так, як [рівноправні синонімічні назви] небудь багатойменний речі. Бо клинок і кинджал – це одне і те ж (*idem*) і те ж саме (*ipse*); а Отець, Син і Святий Дух – це хоч і одне і те ж, але не те ж саме. Над цим варто трохи задуматися. Справді, на питання: «те ж чи саме Отець, що і Син?» – нам дадуть відповідь: «Ні в жодному разі». А на питання: «Одне чи і те ж той і інший?» – дадуть відповідь, що ні» [2, с.59].

Підбиваючи підсумок своїм теолого-філософським міркуванням Боецій стверджує: «Справді, Отець і Син – не одне і те ж, і жоден з

них не тотожний Святому Духу. І в той же час і Отець, і Син, і Святий Дух – один і той же Бог, той же справедливий, той же благий, той же великий; один і той же у всьому, що може бути висловлено про Нього у відповідності Йому самому» [2, с.160].

Боецій відчуває, що вирішити цю проблему тотожності та відмінності Осіб Трійці можна лише розумом, а не уявою, яка відволікає від осягнення сутності Трійці. Утверджуючи розум як ефективне знаряддя в пізнанні того, що може бути лише предметом віри, мислитель робить висновок в дусі гносеологічного оптимізму: «Разом з тим, ми не повинні дозволяти уяві відволікати нас, але мусимо підійматися догори з допомогою лише чистого розуму, наближаючись розумом до кожного предмета настільки, наскільки він доступний розумінню» [2, с.61].

На підставі всього вищевикладеного можна навести певну низку **висновків**. По-перше, пізньоантичний мислитель Северин Боецій був не лише виступив перекладачем та інтерпретатором давньогрецьких філософів (зокрема Аристотеля та Порфірія) а й склав власну, відмінну від Аристотелевої концепцію тотожності та відмінності виступивши самостійним філософом. По-друге, тріадична доктрина тотожності Боеція являє собою серйозну віху в подальшому розробленні поняття «тотожність». По-третє, розуміння Боецієм тотожності як відношення було покладено в основу схоластичного тлумачення цього терміну. Поняття «*identitas*» розробляли пізніше в своїх метафізичних системах Тома Аквінський, Гілберт Порретанський, Дунс Скот та ін. [4, с.362].

Теоретична перспектива в розробленні цієї теми полягає у з'ясуванні місця і ролі концепту «тотожність» в схоластичній традиції, а практична, на нашу думку, дасть можливість розглянути місце і положення людини у світі, якими їх вбачав цей мислитель, що, можливо, в далекосяжній перспективі дасть змогу уникнути певних проблем сучасної цивілізації.

Література

1. *Захара І.* Труднощі і пастки філософського перекладу / Ігор Захара // Іноземна філологія : Український науковий збірник. – 2010. – Вип.122. – С. 331-338.
2. *Аніцій Манлій Северин Боецій.* Теологічні трактати / Северин Боецій; перекл. з латини й коментарі Ростислав Паранько. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету 2007. – 160 с.
3. *Аристотель.* Метафізика // Аристотель. Сочинения в 4 томах. – Т. 1 / Аристотель; ред. и авт. предисл. В. Ф. Асмус. – М.: Мысль, 1976. – (Философское наследие) – С.63 – 368.
4. *Майоров Г. Г.* Судьба и дело Бозция / Г.Г. Майоров // Бозций. Утешение философией и другие трактаты. / Пер.: В.И. Уколова, М.Н. Цейтлин, Т.Ю. Бородай, Г.Г. Майоров. М.:Наука, 1990. – С. 361 – 368.

Попов В. Ю.

**ТРИНИТАРНАЯ ИДЕНТОЛОГИЯ ТРАКТАТА СЕВЕРИНА БОЭЦИЯ
«LIBER DE TRINITATE»**

В статье раскрываются особенности толкования категорий тождества и различия Северином Боэцием в контексте решения тринитарной проблемы.

Ключевые слова: тождество, идентичность, различие, тринитарная проблема, христологическая проблема, нумерическое тождество, акцидентальное тождество, видовое тождество, родовое тождество.

Popov V. Yu.

**TRINITARIAN IDENTOLOGIA TREATISE SEVERINA BOETIE «LIBER
DE TRINITATE»**

The interpretation of the categories of identity and distinction by Severin Boethius in the context of solving Trinitarian problems are reveals in the article.

Key words: identity, difference, Trinitarian problem, Christological problem, numerical identity, accidental identity, species identity, generic identity.

Надійшла до редакції 12.04.2014 р.

